

Lázár István:

TUDATLANSÁG = JÁMBORSÁG;

TUDATLANSÁG = ISTENTELENSÉG

**Paradoxon és megoldása Petrarca: *De sui ipsius
et multorum ignorantia* c. művében**

PhD értekezés tézisei

Szeged, 2004.

Előzmények

Az 1990-es évek első felében magyarra fordítottam Petrarca: *De secretu conflictu curarum mearum* című művét. Ez a munka keltette fel igazán érdeklődésemet a szerző iránt – jöllehet korábban, diákkoromban már néhány szemináriumon olvastunk leveleiből, bűnbánati zsoldáraiból –, s a következő években igyekeztem tájékozódni Petrarca latin nyelven írott műveiben. Először morálfilozófiai írásait olvastam el, azonban később sorra kerültek az invektívák is, melyek közül leginkább a *De sui ipsius et multorum ignorantia* tűnt számomra a érdekesnek, ugyanis különlegessége már első olvasásakor is szembeötlő. Tájékozódva a szakirodalomban, azt találtam, hogy hosszú időn keresztül többi filozófiai tárgyú írásával – sőt talán azt is lehet mondani, hogy minden latin nyelven írott művével – együtt ezt is szinte teljesen elfeledték, s csak a múlt század harmadik harmadában kezdtek a *De ignorantia*val is foglalkozni a kutatók, amikor ismét „felfedezték” Petrarca latin nyelvű filozófiai traktátusait. Elhatároztam, hogy magyarra fordítom a művet, többek között azért, mert fordítás közben alaposan meg lehet ismerni a szöveget, sokkalta több árnyalat megfigyelésére nyílik alkalom, mint olvasás közben – ez meg is történt, s kétnyelvű kiadásban 2003-ban megjelent a *De ignorantia*. A szakirodalomban több szempontból elemezték ezt a művet, azonban úgy vélem, ezek az elemzések, megközelítések többnyire egyoldalúnak tekinthetők. Mindegyik megközelítésnek a maga nézőpontjából megvan a létjogosultsága, s megállapításai többnyire helytállóak, azonban a *De ignorantia* rendkívül összetett mű, számos rétege, olvasata lehetséges, így megközelítése igen nehéz. Bonyolultságát jelzi az a tény is, hogy még a legkiválóbb kutatók sem tudják a teljes komplexumot felvázolni, így egyesek pl. invektíva jellegét tartják a legfontosabbnak, mások filozófiai tartalmát.

Mindezek alapján úgy gondoltam, hogy a teljes kép elkészítéséhez néhány mozaikkockával hozzájárulhatok, ha néhány megfigyelésemet, elképzelésemet rendszerezve írásba foglalom, illetve a szakirodalomban megtalálható egyes állításokkal kapcsolatos kétélyeimet megfogalmazom.

A dolgozat célkitűzései

Az értekezés elkészítésével alapvetően az volt a szándékom, hogy a *De ignorantiarum* a korábbi kutatás által felvázolt képet árnyaltabbá tegyem. A Petrarcaról szóló monográfiákban a mű tárgyalására – értelemszerűen – legfeljebb néhány oldalas alfejezetben nyílik alkalom. Ezekben többnyire a betű szerinti olvasatnál maradván közlik a történetet, mely szerint az idős, tekintélyes szerzőt négy velencei ifjú irigységtől vezetve megtámadta, mondván, hogy „jó ember, ám tudatlan”, s a mű ezt az állítást cáfolja oly hatékonyan, hogy a vádlók érveit porrá zúzza, őket magukat pedig mélyen megalázza. Így diadalmaskodva kiderül Petrarca magasan kortársai felett álló műveltsége.

A *De ignorantia* szövege legutóbbi kiadásainak kísérőtanulmányaiban elsődlegesen a mű filozófiai vonatkozásaira koncentrálnak, miután a kutatás néhány évtizede ismét „felfedezte” a filozófus Petrarcat. E tanulmányokban elsődlegesen arról esik szó, hogy Petrarca mint nem rendszeralkotó filozófus számára a metafizikánál sokkal nagyobb fontossággal bír a morálfilozófia, s ezzel összefüggésben támadja ellenfeleit, akik a kor arisztotelianizmusát vallják, s a természettudományos ismereteken alapuló tudás mindenhatóságában hisznek. Ebből eredeztetik a szerzők a mű leginkább lényeges következtetéseit, melyek a jámborság és az istentelenség szembenállását hangsúlyozzák.

Mindezek fényében az volt a célom, hogy feltárjam a *De ignorantia* szerkezetét, kifinomult retorikáját, ugyanis egyik megközelítés sem foglalkozik az argumentáció felépítésével, a hatásmechanizmusok feltárásával, azzal, hogy miként éri el Petrarca célját: egyfelől tudatlanságát bevallva bebizonyítani műveltségét, másfelől ellenfelei tudásának haszontalan voltát igazolni, s őket istentagadókként bemutatni. Másik célom az volt, hogy a tudatlanság Petrarca által használt jelentéstartalmait feltárjam, s ennek révén felvázoljam, hogy miként alkotja meg és oldja fel paradoxonát a műben.

E célok megközelítéséhez szükséges volt, hogy áttekintsem Petrarca polemikus műveit, azok érvelését, továbbá – tekintettel arra, hogy a *De ignorantia*ban leggyakrabban Cicerót idézi, és első látásra meghökkentő kijelentéseket tesz vele kapcsolatban – megvizsgáljam azt a képet, ami benne élt az antikvitásról. Szükségesnek véltem továbbá, hogy a Petrarcával foglalkozó szakirodalom legfrissebb eredményeit kiindulópontként összegezzem.

A dolgozat felépítése

Petrarca életét gyakori utazások, költözések jellemzik. Alig volt olyan év, amelyben egy helyen tartózkodott volna, hol saját elhatározásából, hol diplomáciai és egyéb szolgálatok miatt, hol pedig kényszerűségből kelt útra, hiába vágyott *otiosus* életmódra, ezt csak rövid időszakokra valósíthatta meg. Emiatt gyakran nevezi magát Ulixesnek. Írásait hosszú időn keresztül csiszolgatja, több változatot dolgoz ki, míg elkészül a véglegesnek tekinthető szöveg. Annak érdekében tehát, hogy könnyebben nyomon követhető legyen életútja, illetve műveinek genezise, a dolgozat elé rövid életrajzi vázlatot illeszttem, évről évre számba véve életének fontosabb eseményeit, írásai keletkezésének

állomásait; ennek segítségével tájékozódni lehet Petrarca szerteágazó tevékenységei között.

A *Petrarca kutatás a közelmúltban* című fejezetben a két legfrissebb monográfiát ismertetem, valamint a két legutóbbi *De ignorantia* kiadás kísérőtanulmányát. A számos monográfia közül azért esett választásom ezekre, mivel amellet, hogy – más-más szempontból – igyekeznek teljes képet nyújtani Petrarca életének eseményeiről és műveiről, felhasználják és beépítik koncepciójukba a szakirodalom korábban elért eredményeit, s apparátusuk segítséget nyújt a tájékozódásban.

Marco Ariani monográfiájában (*Petrarca*. Salerno, 1999.) az életrajzi rész nem csupán adatok, tények egymásmellettsége, hanem a szövegek közelében maradván gyakran idézi, „beszélteti” azokat, ezzel szorosán összekapcsolja az életrajz egyes elemeit és a műveket, rámutatva összefüggéseikre, kölcsönhatásukra. Petrarca írásait belső összetartozásuk alapján rendezi csoportokba és tárgyalja, tehát elveti a gyakran nehezen megállapítható kronológia szerinti előrehaladást, számára fontosabb, hogy az egyes művek hogyan rokoníthatók gondolatiságuk alapján. Ily módon szembeötlővé válik az életmű koherenciája, a petrarcai gondolatrendszer egységessége. Elméleti fejezeteiben Petrarca humanizmusának jellemzőit tárgyalva kiemeli, hogy az nem csupán intellektuális és kulturális magatartás, hanem „pragmatikus habitus”, s ezt tekinti a leginkább újszerűnek. Latinságáról szólva pedig az élő latin, az antikokkal való kontinuitás, illetve a *varietas*, *mixtio* és *imitatio* jelentik azokat a mozzanatokat, amelyek leginkább jellemzik.

Roberto Fedi monográfiája (*Invito alla lettura di Petrarca*. Mursia, 2002.), miként a címe is jelzi, a műfajtól elvárható feladatnál többre vállalkozik, „meghív” az olvasásra, ennél fogva felépítése kissé más, mint amit az olvasó vár. Azon túl, hogy teljesíti a műfajjal szembeni

elvárásokat, s beépíti a legfrissebb és a korábbi nagyjelentőségű szakirodalmi megállapításokat, bizonyos tekintetben propedeutikus jellege is van. Kiváló szakmunka, amely azonban „emészthető” a nem szakember olvasó számára is, és valóban felkeltheti az érdeklődést Petrarca műveinek olvasása iránt. A kettős funkció következtében a monográfia belső arányai kissé megváltoznak: az életrajz bővebb, mint Ariáninál, viszont a hatástörténetet sokkal részletesebben tárgyalja. Bőséges jegyzetapparátusa és mutatói e műnek is értékes részét képezik.

August Buck a *De ignorantia* latin-német kiadásához írott előszavában (Felix Meiner Verlag, 1993) elsősorban a mű morálfilozófiai összefüggéseit tárgyalja. Felhívja a figyelmet arra, hogy Petrarca számára a morálfilozófia mint a helyes életvezetés tudománya megelőzi a hagyományosan primátussal rendelkező metafizikát. Petrarca támadásának éle az arisztotelianusok ellen irányul, akik elfordultak a keresztény hittől, mivel a *veritas duplex* elvével azt aláásták. A szerző szerint Petrarca volt a kezdeményezője annak a folyamatnak, melynek során a reneszánszban a platonizmus és a keresztény vallás összekapcsolásával Platón Arisztotelész fölé helyezték.

Enrico Fenzi a *De ignorantia* latin-olasz kiadásához írott előszavában azt hangsúlyozza, hogy olyan műről van szó, amelyben Petrarca a legkövetkezetesebben fejt ki nézeteit a vallásról, a filozófiáról, az antik gondolkodókról, vagyis ez az írás alapvető téziseinek, ideológiájának foglalata. Szándékos összegzésnek tekinthető, hiszen Petrarca tudatos író volt, tudatosan képviselt egy olyan művészi programot, filozófiát, amely egyfelől időszerű, másfelől örökérvényű, mivel azokkal az általános kérdésekkel és problémákkal kapcsolatban nyilvánított véleményt, melyekkel minden ember szembekerül, ha a bölcsességet keresi.

A dolgozat *Antiquitas, studiorum omnium mater* című fejezetében Petrarca antikvitásról vallott nézeteit vizsgálom. Ehhez egyik kiindulópont az antik auktorokhoz írott levelei, melyeket összefoglaló néven *antiquis illustrioribus* névvel szoktak illetni, a másik pedig a dolgozat szorosabban vett tematikájához illeszkedve a *De ignorantia* Ciceróhoz kapcsolható részei. Legfontosabb következtetésnek azt tartom, hogy a levél mint alapvetően familiáris jellegű műfaj bizalmas kapcsolatot eredményez a szerző és címzettjei között. Ez többek között azzal is jár, hogy a csodálat, tisztelet megnyilvánulásai mellett, kritikai megjegyzéseket is tehet, továbbá az antik elődökkel egyenrangúvá válik. A fikció és a valóság kettőssége lehetővé teszi Petrarca számára, hogy hol kortárs szerzőként, hol filológusként viszonyuljon címzettjeihez. Ciceróról ellentmondásos képet ad a *De ignorantia*-ban. Hol azt mondja róla, hogy értéktelen meséket írt össze (a *De natura deorum*-ban), hol pedig azt, hogy úgy beszél, mint egy apostol. Döntő kritérium a Ciceróról alkotott véleményében, hogy nézetei meddig egyeztethetők össze a keresztény tanítással; ennek figyelembevételével igazolható Petrarca mindkét állítása.

A *Petrarca polemikus írásai* című fejezetben három invektíváját mutatom be – amelyeket a *De ignorantia*-val együtt szokott tárgyalni a szakirodalom – azzal a céllal, hogy kiderüljön gondolkodásmódjának, elveinek következetessége. Az első és az utolsó invektíva keletkezésének idejét több mint két évtized választja el egymástól, azonban érvelési módja, a kinyilatkoztatott erkölcsi elvek arra világítanak rá, hogy Petrarca gondolkodásmódja, viselkedése élete során konzevens és koherens volt.

A *De ignorantia* szerkezete, retorikája című fejezetben megkísérlem feltárni a petrarcai érvelés mechanizmusát, a retorikus hatás okait. A mű látszólagos és a szerző által többször hangoztatott egyszerűsége (mivel a fikció szerint akkor írta, amikor Pavia felé hajózott

a Pón) tulajdonképpen csak álca, amivel a rendkívüli precizitással kidolgozott szerkezetet próbálja elfedni. A megfelelő időben elhelyezett félmondatokkal és az általa használt kifejezések definíciószerű meghatározásával eléri azt, hogy egyfelől szinte tudat alatt meggyőzze állításainak igazáról az olvasót (pl. ellenfelei istentelenségének kimondása előtt burkoltan már több utalást tesz e jellemzőjükre), másfelől ellentmondásmentessé teszi az első pillantásra egymást kizáró állításait. Kifinomult retorikája teszi lehetővé számára, hogy a dolgozat címében megfogalmazott paradoxont felépítse és megoldja. A mű szerkezete is igen összetett. Nem lineáris, esetleg csapongó – ahogyan az műfajából következhetne –, hanem ciklikus: a kiindulópont mindig az ifjak ítélete, ezt vizsgálja minden egyes ciklusban a történet egyszerű elbeszélésétől a morálfilozófiai konzekvenciáig.

A *Kétféle tudatlanság* című fejezetben jellemzem Petrarca tudatlanságát, illetve ellenfeleinek tudatlanságát, amely természetesen mást és mást takar, így jöhet létre a paradoxon. A petrarcai tudatlanság valójában a *humanae litteraen* alapuló műveltség, amely felismerve az emberi tudás korlátait, eljut a jámborsághoz. Ellenfelei tudatlansága pedig valóban ostobaság, mégpedig annak is a rosszabbik fajtája, amely „korszerűnek” tekintett felületes természettudományos ismeretei alapján lenéz mindenkit, akinek műveltsége más alapokon nyugszik. Mindehhez járul még a számukra elérhetetlen hírnév iránti irigység. Ostobaságukban nem veszik észre a Petrarca által axiomatikusan kezelt tényt sem, hogy az emberi tudás mennyire csekélyke nem csupán az isteni mindentudással, de még az emberi tudatlansággal való összehasonlításban is. Szent Ágoston nyomán a bölcsességet a jámborsággal azonosítja, amelynek eléréséhez akaratlan összetevő is szükséges, nem elég az ismeret. Az erény megkedveléséhez pedig nélkülözhetetlen a Szentírás tanítása.

A dolgozathoz csatolt *Bibliográfiában* számba veszem a szövegkiadásokat, különös tekintettel a *De ignorantíára*, valamint az életmű monografikus feldolgozásait. A szakirodalmi rész válogatásában a fő hangsúlyt Petrarca filozófiai jellegű írásaira tettem, de természetesen nem mellőztem teljesen az egyéb, latin és olasz nyelvű művekre vonatkozó szakirodalmat sem.

Appendixként közlöm a *De ignorantia* szövegét latinul és magyarul, hogy az idézett szöveghelyek tágabb kontextusa is értelmezhető legyen.

PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

- Szántó (Arator) István kevéssé ismert munkáiról (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum tom. XXI. 1985.)
- Kísérlet a Római Collegium Hungaricum megalapítására (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Historiae Litterarum tom. XXV. 1988.)
- Háportoni Forró Pál kisépösa (in.: Bibliotheca Antiqua Hungarica 18. – 1988.)
- XVI–XVII. századi orvoslökönyvek (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 9. 1989. – társszerzőkkel; szöveggondozás, jegyzetek)
- Kérészi István Omniariuma (Peregrinatio Hungarorum 4. 1989.)
- Teleki Pál peregrinációja (Fontes Rerum Scholasticarum III. 1989. – társszerzőkkel; szöveggondozás, regeszták)
- Latin nyelvű szövegyűjtemény (egyetemi jegyzet 1990 – társszerkesztővel; szöveggondozás)
- Szántó (Arator) István Confutatio Alcorani (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 27. 1990. – Szövegkiadás, bevezető tanulmány, jegyzetek, mutató)
- Lukács László SJ: A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus 1649–1773. (Recenzió – Vigilia 1990/8.)
- Középkori históriák oklevelekben (1002–1410) – 1992. (társszerzőkkel; oklevélfordítások)
- Antonio Bonfini – storico umanista ascolano. Ascoli Piceno 1993.
- Kun László emlékezete – 1994. (társszerzőkkel; oklevélfordítások)
- Verancsics Antal és Verancsics Faustus levelek fordítása. in: Vár Ucca 17. 1994/3.

- Jezsuita okmánytár I/1–2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34.) Szeged, 1995. (szöveggyűjtés, regeszták, jegyzetek – társszerzőkkel)
- Két kommentár a gyermekségtörténetről. Aquinói Szt. Tamás és Ortensio da Spinetoli (fordítás). Szeged, 1996.
- Szándék és valóság (Szántó Arator István műveinek sorsa) – előadás a Neolatin irodalom Magyarországon című konferencián. Pécs, 1996
- Szöveggyűjtés az Augustus-korhoz (fordítás – társszerzőkkel) – Szeged, 1998.
- Szöveggyűjtés a latin fakultatív képzéshez II. füzet. szövegmagyarázatok (kommentár, társszerzőkkel) – Szeged, 1998
- Francesco Petrarca: Secretum (fordítás) – Szeged, 1999.
- Aquinói Szent Tamás: Catena aurea (fordítás) – Szeged. 2000.
- Buzinkai Mihály: A retorika kézikönyve; A szónoklattan kézikönyve. In: Retorikák a reformáció korából. (Csokonai Könyvtár 5. szerk.: Imre Mihály) Debrecen, 2000. 367–398.
- Antonio Bonfini: Tractatus de architectura libri XXV. In. Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére – Budapest, 2002. 157–164.
- Le polemiche di István Arator (XVI–XVII. secolo). In. Una pastorale della Comunicazione. Quaderni Liguistici e Filologici XIII. (2002) 337–348.
- Francesco Petrarca: Önmagam és sokak tudatlanságáról (fordítás) – Szeged, 2003.
- Celio Calcagnini Magyarországon (megjelenés alatt)
- Antonio Bonfini alla corte di Mattia Corvino. In. Arte Lombarda (megjelenés alatt)
- Petrarca és az antikvitás In. Helikon (megjelenés alatt)
- F. Petrarca: Contra quendam magni status hominem sed nullius scientie aut virtutis c. polemikus írása és helye az életműben. In. Nuova Corvina (megjelenés alatt)